

mümkün olur. Aşk deryasına girenin, vahdet âlemine ulaşanın gönlü sadece bir mescid değil Mescid-i Aksâ'dır. Gönül mânevî bir kible, uçsuz bucaksız bir deryadır: "Gönül ki sâhil-i deryâ-yı bî-nihâyettir / Dil bahri hurûş eyler onda nice dalgam var" (Erzurumlu İbrâhim Hakki). Derya vahdetin, dalgalar kesretin yanî mahlûkatın, fânî olanın işaretidir. Beden bir sedef, gönül de o sedefin içinde ilâhî feyizler denizinde teşekkül eden bir incidir: "Ey bahr-i halâvet sen hoş terbiyyet eylersin / Misl-i sedef olmuş ten dürr ü güher olmuş dil" (Erzurumlu İbrâhim Hakki).

Gönül Tür dağıdır. Hz. Mûsâ'ya Cenâb-ı Hakk'ın tecellisi orada vuku bulmuştur. Bilhassa âşık gönlünde de ilâhî tecellî her an zuhur edebilir. Zaman zaman da kuş, bülbül, gonca, gül, gül bahçesi olan gönül ârif kişiyi kesretten vahdet sırrına, halktan Hakk'a ulaştırarak halvette mâşukuna kavuşturur. Gönül bir meyhanedir. Orada aşk şarabıyla sarhoş olunur. Meyhaneci veya sâkî müşhidin yanî insân-ı kâmilin, şarap ise ilâhî aşkın remzidir. Gönül nazargâh-ı ilâhîdir, beytullahtır, mukaddestir: "Dil nazargâh-ı Hudâ'dır sâf kıl kim dola nûr" (Erzurumlu İbrâhim Hakki). Yerlere, göklere sığmayan Allah mümin kulunun gönlüne sığmıştır. "Gönülde eyle sefer ger Hudâ'yi istersen" (Erzurumlu İbrâhim Hakki) mısrasında belirtildiği gibi varlık âleminde iken yokluk âlemine sefer etmek ancak gönülde olur. Gönül bir irfan hazinesidir. Tasavvuf gönüller ilmidir: "İlm-i kulüb oldu çünkü ilm-i tasavvuf / Kalbini sâf eyle çekme bâr-ı tekellûf" (Erzurumlu İbrâhim Hakki).

Tasavvufta kalbin önemi büyüktür. Türk tasavvuf edebiyatında kalp ve dil terimlerinin yanında Türkçe gönül kelimesi de kullanılmış, bazı tasavvufî kavramlar bu terimle ifade edilmiştir. Genellikle gönül "tasavvuf", gönül ehli de "sûfîler" anlamına gelir. Gönül haline varmak râbita ve murakabe halinde olmak demektir. Melâmet ehli, Hakk'ı daîma hatırda tutmaya ve onun türlü tecellilerini temaşa halinde olmaya "gönül beklemek" derler. Gönül gözetmek ve gönül kırmamak tasavvufun ahlâkî yönünü ifade eder. Gönül ehlinin, dil aracı olduğu olmadan uzak mesafelerden birbirinin haline âşına olması ve mânevî bir iletişim kurması, "Gönülden gönüle yol var" deyimiyile ifade edilir. "Dil dili var dilden dile" sözü de aynı fikri anlatır (ayrıca bk. KALB).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 204-206; Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçenin Sırları* (İstanbul 1972), İstanbul 1975, s. 78-82; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 321-340; E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I, 105-108; II, 193-204; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 134-138; Cemâl Kurnaz, *Hayâtî Bey Dîvânı (Tahlîli)*, Ankara 1987, s. 327-346; a.m.f., *Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1990, s. 77-85; a.m.f., "Yüzük Oyunu Mazmûnu", *TKA*, XXIV/2 (1986), s. 173-179; *Büyük Türk Klâsikleri*, V, 457; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1989, I, 359-362; Âmil Çelebioğlu, "Erzurumlu İbrahim Hakki Divanı'nda Gönül", *TK*, XVI/185 (1978), s. 26-38; Mustafa Kutlu, "Gönül", *TDEA*, III, 359-363.

CEMAL KURNAZ

GÖNÜLLÜ

Kendi isteğiyle orduya katılan ve sefere çıkan askerler için kullanılan bir tabir.

Eski Türk ve İslâm devletlerinde, çeşitli adlar altında yardımcı askerî güç olarak kendi arzularıyla savaşa katılmak üzere orduya gelen grupların varlığı bilinmektedir. Bunlara Osmanlılar zamanında **gönüllü** veya bunun çoğulu olarak **gönüllüyan** denmiş, bu gruplar için özel askerî teşkilât oluşturulmuştur.

İslâmiyet'in ortaya çıkışı ve yayılışı sırasında müşriklerle savaşanlar düzenli bir askerî birlikten ziyade kendi isteğiyle gelenlerden oluşuyor, eli silâh tutan müminler cihad çağrısına koşuyorlardı. Bunlar maaş yerine zekât ve ganimetten pay alırlar, çok defa dış düşmanlara karşı savaşta, bazan da iç ayaklanmaları bastırmada kullanılırlardı. **Ribât***larda toplanan ve **murâbât** adıyla anılan bu gönüllülerin çoğu savaştan sonra işlerinin başına dönerlerdi. Zamanla ribâtlarda dâimî muhafız bulundurma gereği duyulunca bu askerler yardımcı kuvvet statüsüne dönüştürülerek buralarda istihdam edildi.

Kaynakların belirttiğine göre Selçuklu ordusunda düzenli askerlerden başka yardımcı kuvvet olarak **mutatavvîân** adı verilen gönüllü askerler mevcuttu. Taşradaki şehir ve bölge kuvvetlerini oluşturan bu gönüllüler bir yandan cihad yaparak sevap kazanırken diğer yandan da ganimet elde ederlerdi.

Eyyübî ordusunda da yardımcı kuvvetler arasında mahallî milis kuvvetleri (ahtas) ve gönüllüler bulunuyordu. Bun-

ların Kudüs ve Askalân'ın fethinde büyük hizmetleri geçmiştir (Şeşen, s. 149-150). Anadolu Selçuklularında haşer denilen ücretli askerler, daha sonraki Türk devletlerinde umumiyetle gönüllü adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra burada kurulan beylikler arasında yer alan Osmanlılar'ın ilk askerî güçlerinin önemli bir kısmını ve hatta tamamını gönüllü olarak gelen gruplar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla devletin kuruluşunda ve ilk fetihlerde emeği geçen gazilerin hemen hepsinin gönüllü olduğu söylenebilir. Devlet, önemli seferler arefesinde dellâlar vasıtasıyla timar ve ulûfe vaad ederek gençlerin orduya katılmasını isterdi. Yerli müslümanların timar sahibi ve ücretli asker olmasının başlıca yolu bu uygulamaydı. Bazı gönüllüler de kalelerde muhafızlık yapar, bu hizmetlerine karşılık ulûfe alırlardı. Gönüllü ve ücretli askerlerden, kuruluş ve yükseliş devirlerinde saltanat için ayaklanan Osmanlı şehzadeleriyle zaman zaman devlete başkaldıran âsi elebaşları da faydalanmıştır (Kantemiroğlu, II, 27). XVII ve XVIII. yüzyıllarda askere olan ihtiyaç artınca gönüllü alayları kurulmuş ve bu uygulama genişletilmiştir.

Gönüllü tabiri klasik dönemde Osmanlılar'ın taşrada istihdam ettikleri ulûfeli ve muvazzaf askerler için de kullanılmış, bunlar "yerli kulu gönüllüleri" adıyla anılmıştır. XVI. yüzyılda imparatorluğun Avrupa'da Budin, Tımışvar; Asya'da Bağdat, Lahsâ, Musul, Diyarbekir, Van, Erzurum, Kars, Şam, Halep, Kıbrıs; Afrika'da Mısır ve Habeş eyaletleri gibi merkeze uzak topraklarındaki kalelerinde dizdar maiyetinde "gönüllüyan" adı altında "mûstahfiz" ve "beşlü" teşkilâtları tarzında düzenli askerî birlikler vardı. "Serhad kulu" veya "yerli kulu" da denilen bu zümreler sınır boylarındaki şehir ve kasabalardan, özellikle kuloğullarından, Anadolu yiğitlerinden ve ihtidâ eden hıristiyanlardan toplanırdı. Bunların başlıca görevleri barış zamanında kale muhafızlığı yapmak, savaş zamanında ise savaşa gitmekti.

Mısır'ın zaptından sonra burada bırakılan Osmanlı gönüllü askerleri meydana gelen olayları bastırmaya kâfi gelmeyince 1520 yılında Hayrî Bey, merkezden aldığı izinle Mısır halkından ve özellikle **evlâdü'n-nâs***tan gönüllü olarak Mısır ordusunu takviye etmişti. Ancak bu gönüllüler Hâin Ahmed Paşa zamanında dağıtılmıştı. XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar Mısır gönüllüleri dergâh-ı âlî

kullarından tayin edilirken daha sonra bey ve ağa oğulları ile tâbileri, müteferrika ve çavuş oğulları da bu zümreye katılmıştır. 1524 tarihli Mısır Kanunnâmesi'nde, barış zamanında gönüllülerin mal tahsili ve memleket muhafazası için "kâşif" denilen Mısır beylerinin hizmetinde buldukları belirtilerek bu görevlerini düzen içinde yapmaları, kimseye zulmetmemeleri, kâşiften yiyecek içecek ve hayvanları için yem talebinde bulunup halka bu hususta sıkıntı vermemeleri gerektiği kaydedilmişti. Gönüllülerin çarşıda dükân açıp alışveriş yapmaları, sanatla meşgul olmaları da yasaktı. Bu yasağa uymayıp ulûfesi kesilen gönüllülerin Rumeili'ye nakledilmeleri karara bağlanmıştı (Barkan, s. 355). Mısır'daki Çerâkise tائفesi de aynı statüdeydi (a.g.e., s. 358).

Kale gönüllüleri de bu hizmetleri karşılığında ulûfe alırdı. Ücretleri bağlı oldukları eyalet maliyesinden verilir. Bu gönüllülerin âmirine "gönüllü ağası" denirdi. Bunun altında kethüdâ, kâtip, alemdar, çavuş gibi gönüllü zâbitleri vardı. Bu gönüllüler Kapıkulu Ocağı gibi cemaat ve bölük tarzında teşkilâtlandırılmış olup sağ gönüllüler (gönüllüyân-ı yemîn) ve sol gönüllüler (gönüllüyân-ı yesâr) diye iki kısma ayrılırdı. Büyük kalelerde süvari ve piyade olarak iki cemaat teşkil edilmişti. Her cemaate bir ağa kumanda ediyordu ve bunlar onar veya otuzar kişilik bölüklere ayrılmıştı. Süvari bölüklerinden birincisi ağa bölüğü, ikincisi kethüdâ (kâhya) bölüğü adıyla anılırdı. Birinci yaya bölüğü ise kethüdâ bölüğüydü. Her bölük "serbölük" de denilen bir bölükbaşının emri altında bulunurdu. Her biri at beslemekle yükümlü olup mızrak ve yay kullanırlardı. Gönüllüler zaman zaman ağaları tarafından silâh kullanma hususunda imtihan edilirdi.

1556 yılında Kahire gönüllülerinin yevmiyeleri 10-16 akçe arasındaydı. 1616'da Mısır'daki gönüllü ağasının yevmiyesi 50, kâtipinin ve kethüdâsının ki ise 20-25 akçe civarındaydı. Bölükbaşılar 10-20 akçe arasında yevmiye alıyordu. 1718'de Niş Kalesi'nde mevcut gönüllülerin yevmiyesi 14 akçeydi. Bazı imtiyazlı gönüllülere ulûfe yerine tımar tevcih edilirdi. Yerli kulu gönüllüleri gedik statüsündeydi. 1524 yılında Mısır'da 1100 civarında gönüllü bulunuyordu. Zamanla sayıları artan Mısır gönüllüleri eski mevcuda ininceye kadar kimseye gedik tevcih edilmemesi için Kanûnî Sultan Süleyman'ın son zamanlarında ferman çıkarılmıştır (BA, MD, nr. 5, s. 431). Gönüllülük, münhal vukuunda eyalet valisinin

veya defterdarının arzıyla padişah tarafından sınır boylarındaki yiğitlere, yoldaşlara, gönüllü veya yeniçeri oğullarına tevcih edilirdi. Kalelerde gönüllülerle ilişkili olarak ayrıca müteferrika ve kuloğulları cemaatleri de vardı.

İyi hizmet veren gönüllüler taltif edilirken suç işleyenler önce ağalar tarafından cezalandırılır, ıslah olmayanların beylerbeyi tarafından ulûfesi kesilir, suçu büyük olanlar ise idam edilirdi. Boşalan gedikler bir süre kimseye tevcih edilmez, sayısı elliyi bulunca yıl sonunda merkeze bildirilir ve ertesi yıl için bu kadrolara tayin yapılması istenirdi. Ancak yıl sonundan önce boşalan gedik sayısı elli veya elliden fazla olursa yıl sonunu beklemeden tayin talebinde bulunulabilirdi (Barkan, s. 355). XVII. yüzyılda gönüllü ağalarının sancak beyliğine tayin edildiği de olmuştur. Mısır divanında kırk gedikli çavuşluk hizmetindeki münhallere, beylerbeyi tarafından sadece gönüllü veya atlı tüfekçi tائفelerinin bu işe layık olanlarından tayin yapılırdı.

Bunların dışında XVII. yüzyılda merkezde vezîriâzam, taşrada eyalet valileri ve sancak beylerinin maiyetinde ücretli yardımcı kuvvetler arasında gönüllüyân denilen zümre de vardı ve bunlara "kapılı gönüllüler" deniyordu (Kantemiroğlu, II, 209-210). Her elli neferi bir gönüllüyân ağasının emrinde olan (d'Ohsson, VII, 173) bu gönüllülerden vezîriâzamin maiyetindeki merasim alayı erkânına mensuptu ve sarı, alı bayrak taşırlardı (Evliya Çelebi, IV, 154). Kapı halkından olan gönüllülerin kıyafetleri leventlerinkinden farklıydı. Çuha elbise, sivri külâhlı siyah poşu ve kırmızı makramalı levent kuşağı kullanırlardı. Bellerinde yatağan, omuzlarında tüfek taşırlardı (Uluçay, XVII. Asırda Saruhan, s. 64). Kapılı gönüllülere bağlı oldukları kişiler tarafından bahşiş ve ulûfe verilir. 1182'de (1768-69) bu bahşişin kişi başına 40 kuruş olduğu anlaşılmaktadır (Cezar, s. 358). Gönüllülerin canfes denilen kumaştan yapılmış bayrakları için gönüllü ağasına ayrıca para verilir (a.g.e., s. 364). Kapılı gönüllüler sefer hizmetinde kullanılmak üzere eyaletlerden değişik isimler altında toplanırdı. Daha önceleri ilga edilmeleri için teşebbüste bulunan sekbanlar nihayet 1718 yılında kaldırılmış, yerlerini deli, fârisân, azebân, tüfekçi ve gönüllüyân adlı teşekküllerin alması yolunda bir ferman çıkarılmıştır. Fakat boşta kalan saruca ve sekbanlar kılık değiştirerek bu yeni teşekküllere de kaydolmuşlar ve her fırsatta hoşnutsuzluklarını ortaya koymuşlardır. Yeni

zümreler, bu arada gönüllüler sık sık itaatsizlik etmişler, eyaletlerde halktan "gelgeç akçesi" adı altında para toplayarak yağma ve hırsızlık olaylarına karışmışlardır (BA, Cevdet-Askerî, nr. 14003). Nihayet 5 Şâban 1206 (29 Mart 1792) tarihinde bunlar da resmen ilga edilmiştir (BA, MD, nr. 173, s. 39 vd.).

Ayrıca taşradaki yeniçerilerin içinde maaşsız gönüllüler vardı. Bunlar şehir ve kasaba halkındandı. Yeniçeriliğin imtiyaz ve şerefinden faydalanan, bazan yerli kulu gönüllülerıyla karıştırılan bu gönüllüler, buldukları yörenin yeniçeri serdarının defterine kayıtlıydılar. Bu kayıt muameleleri dolayısıyla serdara bir miktar câize verilir (BA, MD, nr. 111, s. 617). Bunlar kalelerde topçu, cebeci vb. kapıkulu askerleri arasında nöbetleşe olarak hizmet görürlerdi. Gönüllü yeniçerileri ocaklı yeniçerilerden ayıran fark birincilerin sakallı olmasıydı. Bunların zenginleri sekban, zağarcı ve süvari ortalarına intisap ederler ve mensubu oldukları ortanın nişanını kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Gerektiğinde turnacılar vasıtasıyla serdarları maiyetinde savaşa katılan gönüllü yeniçerilerin gençleri orduda "tashîh be-dergâh" adıyla ulûfe defterine yazılır ve gerçek yeniçeri olurlardı (Lutfî, VIII, 358). Gönüllü yeniçeri olmak için yeniçeri ağasının arzı ve padişahın iradesi şarttı. Buna uyulmadığı zaman bozulma başlamış ve bu uygulamaya ocak nizamının bozulmasından sonra suistimallere yol açmıştır. Kapıkulu süvarilerinin oğullarına gönüllü gediği verilir (BA, MD, nr. 2, s. 46, 145), bu hususta sahtekârlık yaparak gedik tasarruf edenler cezalandırılırdı (BA, MD, nr. 2, s. 93). Kapıkulu süvari oğullarından gönüllü olarak sefere katılan ve hizmeti görülenler babalarının sağlığında bölüğe kaydedilirlerdi (BA, MD, nr. 8, s. 167).

Delibaşının maiyetindeki mülâzıma gönüllü ağası denildiği gibi (Mustafa Nûri Paşa, III, 83) bazı deniz leventlerine de gönüllü, bunların reislerine gönüllü reisi, gemilerine gönüllü levent gemileri adı verilir (Kâtip Çelebi, s. 70).

Gönüllü asker kullanımı XIX. yüzyılda devam etmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı işgal eden Napolyon'a karşı sevk edilen başı bozuk gönüllü askerlerinin kumandanıydı. Sultan Abdülmecid zamanında 1843'te ordu teşkilâtına alınan gönüllüler, 1854 ve 1877 Osmanlı-Rus savaşlarında istihdam edilmişlerse de kendilerinden beklenen hizmeti vermemişlerdir. Mahmud Şevket Paşa, II. Abdülhamid döneminin askerî teşkilâtını anla-

türken gönüllü asker adaylarının bulaşıcı hastalık taşımamalarının, sağlıklı, güçlü kuvvetli olup on sekiz yaşından küçük bulunmamalarının, hırsızlık gibi yüz kı-zartıcı suç işlememiş olmalarının gereği üzerinde durmaktadır (*Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, III, 24-25).

1908'de Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar yürürlüğe girmesinden sonra genellikle mec-buri askerlik sistemi benimsenmiş olmak-la birlikte, görülen lüzum üzerine gönüllü ve ücretli askerlerle de ordu takviye edil-miştir. Nitekim 1911-1912 Osmanlı-İtalyan savaşında yerli halktan ve gönüllü subaylardan da faydalanılmıştır. Hatta bu savaşın önemli ölçüde gönüllülerle yapıldığı söylenebilir. Balkan Savaşı'nın sonlarında Edirne yönünde gerçekleştirilen ileri harekâta gönüllüler de katılmıştı. Eşref Sencer (Kuşçubaşı) kumandasındaki gönüllü müfrezesi Batı Trakya'ya girerek Bulgaristan'a karşı oradaki Türkler'i organize etmiş ve merkezi Gümülcine olan Batı Trakya geçici hükümetinin kurulmasına ön ayak olmuştu (31 Ağustos 1913).

I. Dünya Savaşı'nda gönüllü sistemi tekrar ortaya çıkmış, bir kısım halk kendi isteğiyle savaşmak için silâha sarılmıştır. Bunların başında Konya Mevlevîleri ile Kâdirîler geliyordu. Ayrıca bir kısım Kafkas ve Rumeli Türkü de Irak ve Sînâ harekâtına katılmıştı. Öte yandan, doğuda bazı aşiretlerden oluşan birliklerin başında gönüllü alay kumandanı olarak Kafkas cephesinde savaşa katılan Bedüzzaman Said Nursî'nin mücadelesi daha ziyade Ruslar'a ve bunların tahrikiyle yerli halka zarar veren Ermeniler'e karşı olmuştur (*Documents sur les atrocités*, s. 22-23). Türk gönüllülerinden başka bazı Arap ve bedevî gönüllüler de Mısır'a karşı girişilen Kanal Harekâtı'na katılmışsa da amaçları maddî ve siyasî olduğundan bunlardan bir fayda sağlanamamıştır. Sayca az olan Türk gönüllüleri de esaslı bir eğitime tâbi tutulmadıklarından erimişler, böylece I. Dünya Savaşı'nın sonlarında gönüllü olarak savaşa katılan kalmamış ve bu sistem kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin dağılması ve Anadolu'nun işgale uğraması sırasındaki istiklâl mücadelesine halkın gönüllü katılımı olmuş, bu sayede Antep ve Maraş gibi birçok şehir kurtarılmıştır. Fakat kesin sonucun düzenli birlikler olmadan alınamayacağı anlaşılınca Türk ordusu yeniden düzenlenmiş, gönüllü kullanımı bir disiplin içinde sınırlandırılmıştır.

Gönüllü asker olarak savaşa katılmanın bugün de devam ettiği görülmektedir. Özellikle 1979 yılı sonlarında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi üzerine başlayan iç savaşta Sovyet ve Afgan hükümet güçlerine karşı savaşan mücahidlere birçok İslâm ülkesinden gönüllüler de katılmıştır. 1992 baharında eski Yugoslavya'da başlayan savaşta çeşitli İslâm ülkelerinden gönüllüler Bosna ordusunda yer alırken Rus ve Slav gönüllülerin de Sırbistan güçlerine yardım ettiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 2, s. 46, 93, 145; nr. 5, s. 431, 564; nr. 7, s. 68; nr. 8, s. 167; nr. 111, s. 617; nr. 173, s. 39 vd.; BA, Cevdet-Askerî, nr. 7420, 14003, 15542; BA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 2354; BA, Dâhiliye Nezâreti, Kalem-i Mahsûs, Dosya nr. 41, vesika nr. 36/1-3; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 70; Selânikî, *Târih* (İpsirli), s. 80, 149; Evliya Çelebi, *Sevâhatnâme*, IV, 154 vd.; D. Kantemiroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979, II, 27, 209-210; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 173, 384 vd.; Cevdet, *Târih*, I, 133; Lutfî, *Târih*, VIII, 358; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, III, 83; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, s. 11; a.e. (haz. Mehmed Akçakoca, yüksek lisans tezi, 1992), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, III, 24-25; *Documents sur les atrocités arméno-russes*, İstanbul 1917, s. 22-23; Barkan, *Kanunlar*, s. 355, 357, 358, 359; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara 1959), Ankara 1972, s. 132 vd.; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 64, 219-223; a.mlf., *XVIII ve XIX. Asırlarda Saruhan*, s. 76, 77, 78-79, 117-119, 258; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 203; a.mlf., *Medhal*, s. 55, 142; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 3, 4, 330-331, 462, 619; II, 80, 144, 165; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 16, 146; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, II, 566, 575; III/1, s. 287, 368; IV/1, s. 624; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 15, 250-251, 276, 277, 294-295, 297, 305, 308-312, 350, 352, 357-360, 364, 411, 426; Selahattin Karatam, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Ankara 1971, III/6, s. 239-240; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti-Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 59, 99, 108, 110, 113, 185, 241; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 149-150; Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (doktora tezi, 1986), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 35-37; a.mlf., *Hazreti Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990, s. 21-23, 31; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 66-67, 88, 174-179; Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", *TAD*, V/8-9 (1967), s. 35-37; Pakalın, I, 675-676; "Gönüllü", *TA*, XVIII, 17-18; Halil İnalıcık, "Gönüllü", *Eİ²* (Fr.), II, 1146-1147; Abdülkadir Özcan, "Başı Bozuk", *DİA*, V, 130.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

GÖRDÜS

Yunanistan'ın Mora yarımadasında bugün Korinthos adını taşıyan bir kasaba.

Mora yarımadasının en eski liman şehirlerinden biri olup Osmanlılar döneminde, antik Korinth şehrinin mahallî söyleniş tarzı Gortho'dan bozma olarak Gördüs (Gördes) şeklinde anılmıştır. Grek-Roma antik çağlarında Doğu Akdeniz'in en büyük merkezleri arasında yer alan ve Osmanlı hâkimiyeti sırasında önemini koruyan şehir bu dönemde Mora sancak beyliği ve kadılığının merkezi olmuş, birçok cami, medrese ve tekke ile İslâmî bir hüviyet kazanmıştır. Zaman zaman meydana gelen depremlerle yıpranmış olan Gördüs, özellikle 1858 depreminden sonra eski mekânın 5 km. kuzeydoğusunda Korinth körfezi kıyılarında yeniden inşa edilmiş, eski yeri ise bugün köy (Palαιο Korinthos) haline gelmiştir.

Tarihî Gördüs şehrinin deniz seviyesinden 330 m. yükseklikte, üzerinde Akrokorinth'in yer aldığı dağlık kısmının yanı sıra buraya yani kaleye kadar uzanan bir ova kısmı da vardı. Şehir, Yunan ana karasıyla Mora yarımadasını birbirine bağlayan ve iki körfezin (Korinth ve Saronic) arasında bulunan dar koridorun batısındaki bir noktada yer alması, ayrıca topraklarının verimli olması dolayısıyla çok eski çağlardan beri meskûn bir yer olmuştur. Milâttan önce 1100'den daha eski dönemlerde bile burası bir yerleşim merkeziydi. Hatta Korinth adının da Grek öncesi döneme ait olduğu düşünülmektedir. Antikçağ Grek dünyasının en önemli şehirlerinden biri haline gelen ve milâttan önce 146'da Romalılar tarafından tahrip edilen Korinth ancak yüz yıl sonra yeniden inşa edilebildi. Milâttan sonra III. yüzyılda Gotlar ve IV. yüzyılın sonunda Vizigotlar'ın saldırılarına uğradı. 521'de meydana gelen depremden etkilenen şehir, İmparator I. Iustinianos döneminde (527-565) ancak üçte bir nisbetinde yeniden inşa ettirilebildi. 580-585 yıllarındaki Slav saldırıları esnasında eski şehrin aşağı kısmı harap oldu ve uzun süre bu şekilde kaldı. 789'dan sonra Bizans idaresi altında Mora "tema"sının merkezlerinden biri haline geldi; 1210'da Franklar tarafından ele geçirilinceye kadar bir Bizans şehri olarak varlığını sürdürdü. Frank Achaea (Akhaia, Akhaya) prensliğinin bir parçası olan şehir, 1358'de Floransalı